



Research Paper

The Quality of Philosophical Alienation and the Issue of the Afterlife Concerning the Transformation and Othering of Humanity

Mohammad Javad Rezaei¹ , Mohammad Javad Enayati Rad^{*2}

¹ Postgraduate Student, Department of Islamic Knowledge, Faculty of Theology and Islamic Studies of Shahid Motahari, Ferdowsi University of Mashhad, Iran

² Associate Professor, Department of Islamic Knowledge, Faculty of Theology and Islamic Studies of Shahid Motahari, Ferdowsi University of Mashhad, Iran



[10.22080/jepr.2025.28402.1249](https://doi.org/10.22080/jepr.2025.28402.1249)

Received:

January 12, 2025

Accepted:

May 27, 2025

Available online:

June 26, 2025

Keywords:

Alienation, Transcendent Theosophy, Philosophy of Religion, Becoming Other, Anthropology

Abstract

Alienation is one of the subjects studied in religion, philosophy, social sciences, and psychology, referring to the process in which the self of a human is transformed into something other than itself. This research addresses the comparative analysis of this concept across different findings and theories. The research question is the feasibility of constructing a common model for the quality of human alienation and the consequences of this transformation in the afterlife, based on the principles of Transcendent Theosophy, as well as explaining its relationship with the results of other schools of thought. In line with the raised issue, the research question is: Can a comprehensive model, adaptable to the theories of other schools, be established based on philosophical and religious foundations in Transcendent Theosophy to understand the "becoming other" of humanity? How will the outcome and quality of this transformation reflect in the mirror of the afterlife? The keyword "becoming other" in this research refers to the result of the transformative process. The authors argue that alienation is nothing more than the transformation of the human being into another realm (the transformation of the self into the non-self). This keyword is a general concept that can encompass all existential realms, meaning that humans are capable of transforming into all different existential dimensions. The research methodology is a comparative and qualitative analysis to find a suitable answer in this study, with data sourced from a digital library based on computational methods.

***Corresponding Author:** Mohammad Javad Enayati Rad

Address: Faculty of Theology and Islamic Studies of Shahid Motahari, Ferdowsi University of Mashhad, Iran.

Email: Click or tap here to enter text.

Tel: Click or tap here to enter text.



Extended Abstract

1. Introduction

Limiting the truth of human beings to a specific boundary has no place in Transcendent Philosophy, as such a perspective, one that confines humans to particular ontological and essential limits, belongs mostly to philosophical schools before Mulla Sadra. In the view of Transcendent Philosophy, humans come into existence as potential beings and gradually acquire various actualities. Therefore, this potential existence grants them the ability to attain different domains and levels of perfection.

One of the consequences of human transformation is diversity in both their outward and inward aspects, in both worldly life and the afterlife. Since movement entails the transition from potentiality to actuality, change is an inseparable part of this process. From the very notion of change, the concept of movement is abstracted. As a result, a human being, as a moving entity in the natural world, can never remain static and fixed in their ontological and essential reality to the extent that a precise boundary could be defined for them at any given moment.

Indeed, nothing in the natural world is exempt from change, for change is always accompanied by transformation. For instance, matter has the capacity to receive infinite forms. The outcome of this transformation process is the diversification of forms.

According to the continuous pattern of movements and transformations, nothing remains static, and everything is constantly being converted into something else. These fluid and dual transformations can lead to alienation, as a static and fixed entity cannot acquire a new identity or

nature to which it can transform. The result of this process is that a human being becomes something other than themselves, becoming the Other. This -being other than oneself- is the very point at which the system of alienation takes shape. Alienation refers to the process by which human identity and essence transform into something other than themselves.

2. Methods

This research uses a comparative and qualitative analysis method, and its data have been obtained from digital library sources based on computational methods.

3. Results

After conducting studies on the issue of alienation across different schools of thought, a key term emerges: -becoming the Other-. According to this view, -alienation is a process in which an individual transforms into something other than the -self-. Various schools of thought, especially the Holy Quran and Transcendental Wisdom, consider this transformation a movement that places the individual on a path of either intensification or debasement. In this perspective, becoming the

other is an existential transformation that also affects the afterlife, creating a form of humanity that is different from the true self of human beings.

4. Conclusion

This research aims to provide a comprehensive model for the comparative analysis of the issue of alienation. According to the comparative analysis of various schools of thought, alienation refers to the transformation of the human being into another or -becoming the other-. The theological-philosophical schools also view the self as the true reality of the human being, and -becoming the other- as a



deviation from the truth. However, in these schools, the deviation from the truth of humanity manifests in the afterlife. This paper examines the Qur'an, Hadiths, the principles of Transcendent Philosophy, and Western philosophers. The Qur'an and Hadiths consider self-awareness and the knowledge of God as the key to understanding the truth of humanity, while Transcendent Philosophy explains alienation within the framework of substantial motion, and the result of motion and alienation is nothing but existential diversity in both the worldly and afterlife.

Funding

There is no funding support.

Authors' contribution

First author: Mohammad Javad Rezaei – Master's student and researcher in the fields of philosophy and philosophy of science. Responsible for writing the article, designing the research, analyzing the data, and extracting content from the thesis.

Second author: Mohammad Javad Enayati Rad – Associate Professor at Ferdowsi University of Mashhad, supervisor, providing guidance and overall direction for the project.

Conflict of interest

The authors declared no conflict of interest.



References

- Hegel, G, W, F. (2018), Georg Wilhelm Friedrich Hegel: The Phenomenology of Spirit, Cambridge: University Printing House.
- Javadi Amoli, Abdollah, 2010, *Tasneem*, Qom: Esra Publishing Center.
- Khomeini, Ruhollah, 2001, *Sharh chehel Hadith*, Tehran: Institute for the Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works.
- Marx, k. (1959), *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*, Moscow: Progress Publishers.
- Misbah Yazdi, Mohammad Taqi, 1987, *Amouzesh Falsafeh*, Tehran: Islamic Propagation Organization, Cultural Affairs Department.
- Motahhari, Morteza, 2021, *Maqalat Falsafiyyah*, Tehran: Sadra.
- Motahhari, Morteza, 2023, *Insan Kamil*, Tehran: Sadra.
- Mulla Sadra, 1989, *Al-Hikmah al-Muta'aliyah fi al-Asfar al-'Aqliyah al-Arba'ah*, Qom: Maktabah al-Mustafawee.
- Mulla Sadra, 2004, *Tarjamah wa Tafseer al-Shawahid al-Rububiyyah*, Tehran: Islamic Republic of Iran Broadcasting, Soroosh Publishing.
- Tabatabai, Mohammad Hossein, 2007, *Nihayat al-Hikmah*, Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute.



علمی

کیفیت الیناسیون فلسفی و مسأله حیات اخروی درباره تبدیل و «دیگری شدن» انسان

محمد جواد رضائی^۱ ID، محمد جواد عنایتی راد^۲ * ID

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد مدرسی معارف اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی شهید مطهری، دانشگاه فردوسی مشهد، ایران
^۲ دانشیار گروه معارف اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی شهید مطهری، دانشگاه فردوسی مشهد، ایران

[10.22080/jepr.2025.28402.1249](https://doi.org/10.22080/jepr.2025.28402.1249)

چکیده

ازخودبیگانگی «alienation» یکی از موضوعاتی است که در دین، فلسفه، علوم اجتماعی و روان‌شناسی مورد مطالعه قرار می‌گیرد و به فرآیند تحویل‌یافتن خود انسان به چیزی غیر از او اشاره دارد. این پژوهش، به تطبیق‌نگاری این مفهوم، میان نظریات مکاتب مختلف می‌پردازد. مسأله پژوهش، امکان‌سنجی بر ساخت الگویی مشترک از کیفیت الیناسیون انسانی و ثمره حرکت او در بازتاب اخروی براساس مبادی حکمت متعالیه و همچنین تبیین نحوه ارتباط آن با نتایج مطالعات مکاتب دیگر است. در راستای مسأله مطرح‌شده، پرسش تحقیق چنین است: آیا می‌توان با استفاده از مبانی فلسفی-دینی در حکمت متعالیه، الگویی جامع و تطبیق‌شونده با نظریات مکاتب دیگر، در راستای «دیگری شدن» انسان فراهم کرد؟ ثمره و کیفیت این تبدیل در انعکاس آینه اخروی چگونه خواهد بود؟ کلیدواژه «دیگری شدن» در این پژوهش، به نحوی به نتیجه فرآیند تبدیل اشاره می‌کند؛ نویسندگان این پژوهش استدلال می‌کنند که ازخودبیگانگی، چیزی جز تحویل و تبدیل انسان به ساحت دیگری نیست. این کلیدواژه مفهومی عام بوده که می‌تواند شمولیتی بر هر ساحتی بیابد؛ از این روی انسان به‌صورت بالقوه حائز تبدیل-یافتن به تمامی ساحت وجودی مختلف است. روش تحقیق برای یافتن به پاسخی مناسب در این مطالعه، تحلیل تطبیقی و کیفی است و داده‌های آن نیز از منابع کتابخانه دیجیتال، براساس روش‌های رایانشی به دست آمده‌اند.

تاریخ دریافت:

۲۳ دی ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش:

۶ خرداد ۱۴۰۴

تاریخ انتشار:

۵ تیر ۱۴۰۴

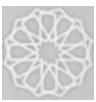
کلیدواژه‌ها:

ازخودبیگانگی؛ حکمت متعالیه؛
فلسفه دین؛ دیگری شدن؛
انسان‌شناسی

* نویسنده مسئول: محمد جواد عنایتی راد

آدرس: دانشکده الهیات و معارف اسلامی شهید مطهری،
دانشگاه فردوسی مشهد، ایران.

ایمیل: Click or tap here to enter text.
تلفن: Click or tap here to enter text.



۱ مقدمه

۱/۱ بیان مسأله

محدود کردن حقیقت انسان به یک حد معین، نمودی در حکمت متعالیه ندارد؛ زیرا تعین او به حدود ماهوی و وجودی خاص، رویکرد و زاویه دید مکاتب فلسفی پیش از ملاصدرا است. در دیدگاه حکمت متعالیه، انسان به صورت یک موجود بالقوه پدید می آید و فعلیت های مختلفی را کسب می کند؛ یعنی می تواند در توالی اشتدادی و استضعافی بین بالقوه و بالفعل بودن در حرکت باشد (ملاصدرا، ۱۳۸۳: ۳۰۳؛ همو، ۳۳۹؛ همو، ۱۳۸۰: ۳۳۶). بر این پایه، موجودیت بالقوه انسان، او را حائز مقامی می کند که بتواند ساحات مختلف را کسب نماید. نتیجه این فرآیند چیزی نیست جز اینکه انسان را مجموعه ای از داده های طیفی لحاظ کنیم؛ زیرا به مثابه یک ظرفیت کشیده شده پیاپی، در به دست آوردن و ازدست دادن کمالات، در طول حرکتش در عالم طبیعت خواهد بود.

یکی از نتایج حرکت و توسعه طیفی انسان، تنوع ظاهری و باطنی، در عالم دنیا و حیات اخروی او است (ملاصدرا، ۱۳۸۳: ۴۶۲). از آنجایی که حرکت چیزی جز خروج قوه به فعل نیست، همین امر نشان گر تغییر است و از دل معنای تغییر است که وجود حرکت انتزاع می گردد (دینانی، ۱۳۸۰، ج ۳: ۱۲۷؛ مصباح یزدی، ۱۳۷۵: ۲۵۴-۲۵۲). بنابراین انسان که وجودی متحرک در عالم طبیعت است، نمی تواند در سلسله وجودی و ماهوی لحظه ای را به صورت سکون و ثبات تجربه کند (فعلیت محض) تا بتوان در آن موقعیت و لحظه، حدی مشخص از او ارائه داد.

اساساً چیزی در عالم طبیعت نیست که تغییری در آن رخ ندهد، از آنجایی که تغییر، تبدیل را نیز به همراه دارد (طباطبایی، ۱۴۰۲، ج ۴: ۱۹۲)، نمی توان

گفت که انسان در لحظات مختلف تبدیل یافتگی دارای چه شأن و حقیقتی است؛ به عنوان مثال ماده امکان صور غیر متناهی را داراست و با تبادل امکانات و استعدادات به فعلیت های قریب و بعید می رسد، از این جهت یک سبب تبدیل به چیزی دیگر می شود و سلسله ای از تبدیلات، انسان را می سازد؛ پس انسان همان فعلیت بعید یک سبب است (همو، ۲۸). اشارات قرآنی^۱ نیز این سیر تبدیل یافتگی انسان را نشان می دهد، به نحوی که انسان در رتبه نطفه یک حقیقت وجودی است، در رتبه علقه حقیقتی دیگر و در رتبه مضغه به صورتی دیگر درمی آید که نشان گر مثلث حرکت، تغییر و تبدیل است.

نتیجه تبدیلات، تنوعات صوری مختلف است؛ زیرا صور نوعیه بر ماده بار می شوند و نوعیتی جدید از ماده را ایجاد می گردانند. فلاسفه معتقداند که صور نوعیه سبب تنوع اند (همو، ۵۹) و انواع مختلف براساس صور منوع از یکدیگر متمایز می گردند، به همین دلیل صور نوعیه ای که در حرکت انسانی بر ماده انسانی بار می شوند، دائماً موجب تنوع انسانی اند.

براساس الگوی پیوسته حرکات و تبدیلات، امری ساکن وجود ندارد و دائماً چیزی به چیز دیگر مبدل می شود، همین تبدیلات دوگانه سیال، می تواند موجب بروز ازخودبیگانگی بشود؛ زیرا موجود ساکن و ثابت، حائز دست یابی به هویتی و نوعیتی دیگر نیست، تا بتواند به آن تبدل یافته و یا خود را تحویل آن بدهد.

نتیجه فرآیند این است که انسان به چیزی دیگر تبدیل می یابد (دیگری می شود) که این شیء چیزی «غیر از خود» انسان است^۲. مسأله تبدیل یافتن انسان به چیزی غیر از خود نقطه ای است که در آن، سیستم «ازخودبیگانگی» شکل می گیرد.

^۱ «خود» همان ظرفیت کمالی انسان است؛ یعنی حقیقت انسانی ناطقه که براساس الگوهای تکاملی ساخته می شود.

^۲ اشاره به آیه ۱۴ سوره مؤمنون: «ثُمَّ خَلَقْنَا النَّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ ۚ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ».



شدن، خالی کردن خود، تبدیل خود به چیزی غیر خود» و «Entfremdung» به معنای «بیگانگی» به کار گرفته شدند تا تبدیل روح به چیزی غیر از خود را در قلمرو عینی نشان دهد. با این حال، پس از آن، بیگانگی از تأملات فلسفی کنار رفت و هیچ یک از اندیشمندان مهم نیمه دوم قرن نوزدهم توجه زیادی به آن نکردند (Musto, 2015, 1-2).

هگل با واژه «Self-Alienated Spirit» جهانی از روح را متصور می شود که در آن، از خود بیگانگی اتفاق افتاده و روح از هویت حقیقی اش فاصله می گیرد (Hegel, 2018, 284). این هویت بیان شده در حقیقت همان ذات روح آگاهمند است که در جهانی فراتر از جهان واقعی قرار دارد و فاصله گیری روح از آن جهان، به «از خود بیگانگی» می انجامد.

در مطالعات دینی - فلسفی اسلامی (به ویژه در حکمت متعالیه) می توان نظریاتی را بیان کرد که دیدگاه های هگلی به آن نزدیک بوده و قابلیت تطبیق دهی را دارد، حداقل می توان ادعا کرد که جهت بحث، اشاره به نتیجه واحد دارد. انسان یک پدیده پیچیده از فعل و انفعال است (خمینی، ۱۳۸۱، ج ۱: ۲۹۰)؛ یعنی هم مؤثر است و هم تأثیرپذیری دارد، این فرآیند دوگانه هم در خود انسان رخ می دهد و هم در تخاصب با امور و افراد اجتماعی رقم خواهد خورد.

۲/۱ کیفیت بسط استقلال نسبی به الیناسیون

یکی از نکات مهم و توابعی که در این فرآیند قابل کشف است، مسئله عدم استقلال یافتگی انسان و پیوستگی - درهم تنیدگی آن با مفهوم اختیار انسانی است؛ در بسیاری از آیات قرآن ربط اراده و اختیار انسانی به اراده و خواست خداوند است^۲، تا جایی که چیزی اراده نمی شود و به عرصه کنش - فعل

از خود بیگانگی پیرامون تبدیل یافتن هویت و ذات انسانی به چیزی غیر از او است.

۱/۲ پیشینه پژوهش

پس از بررسی مطالعات انجام شده درباره مسئله از خود بیگانگی و با توجه به موضوع پژوهش حاضر، لازم است تا تحقیقاتی را بیان کنیم که در مورد ارتباطات میان رشته ای این مسئله با ابعاد دینی و فلسفی اند. از آنجاکه تحقیقات گسترده ای در مورد کلیت مفهوم الیناسیون یا از خود بیگانگی انجام شده است، اشاره به تمامی پیشینه های مرتبط ضروری به نظر نمی رسد. با این حال به برخی از مهم ترین تحقیقات مرتبط اشاره می شود:

در میان مطالعات انجام گرفته، مقاله ای تحت عنوان «بررسی ارتباط میان «از خود بیگانگی مثبت» و مسئله فنا در آثار عرفانی-حکمی اسلامی» (رضائی، مهران، ۱۳۹۸)، ارتباط ویژه ای با پژوهش حاضر دارد، نویسنده گرامی در این مقاله به الیناسیون مثبت اشاره می کند که جنبه ای از خود فراموشی و جایگزینی خدا آگاهی است؛ این فرآیند به نحوی با برخی از مباحث پژوهش پیش رو ارتباط می یابد.

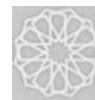
در مقاله ای دیگر تحت عنوان «از خود بیگانگی و بازگشت به خدا» (محقق داماد، سید مصطفی، ۱۳۷۳) نویسنده گرامی، توجه به حق را مظهر «خود یابی» می داند؛ زیرا در جهان بینی الهی - قرآنی، دوری از حق، «خود زیانی» است. این مسئله با توجه به اینکه نمودی اخروی دارد، تا حدودی با پژوهش حاضر هم تراز و هم گامی می یابد.

۲ از خود بیگانگی

در کتاب پدیدارشناسی روح، نوشته جورج وی. اف. هگل^۱، اولین تلاش واضح و سیستماتیک برای شرح از خود بیگانگی «alienation» ارائه شده است، جایی که اصطلاحات «Entäusserung» (به زبان آلمانی) به معنای «خود برون سازی، بیگانگی، از خود بیرون-

^۲ سوره تکویر، آیه ۲۹: «وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ».

^۱ Georg Wilhelm Friedrich Hegel.



در نمی آید مگر اینکه اراده و فعل خداوند باشد، در عین حال که در یک نگاه شبکه‌ای به سیستم قرآن، آیات زیادی متوجه اراده، تصمیم و فعل مختار انسانی است.^۲ مجموع این آیات نشان‌گر نحوه‌ای از مستقل بودن و نحوه‌ای از مستقل نبودن است؛ زیرا یک معنای نسبی از استقلال می‌سازد؛ به این شکل که انسان نسبت به فعل، اختیار، تصمیم و اراده خود مستقل است؛ اما همین ویژگی‌ها در مقابل مخلوق بودن و عین‌الربط بودن او نسبت به خدا، چیزی جز فعل، اختیار، تصمیم و اراده الهی نیست و به نحوی دیگر انسان را غیر مستقل لحاظ می‌کند.

در استنباط‌های قرآنی انسان غافل موجودی است که خود را فراموش کرده و از خود واقعی جدا و بیگانه شده است (مطهری، ۱۳۷۸، ج ۴: ۴۹۱). از آنجاکه آگاهی به هویت و ربطیافتگی انسان به خدا دقیقاً همان «خود انسانی» است، به همین جهت، فرض و احساس استقلال یافتگی از خداوند در انسان، می‌تواند موجب «از خود بیگانگی» بشود، قرآن کریم این گونه اشاره می‌کند که: «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ ۚ أُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ»^۳؛ این آیه به کسانی اشاره می‌کند که خدا را به فراموشی سپرده‌اند و همین سبب فراموشی خودشان شده است؛ زیرا میان خودشناختن و خدا شناختن تلازم برقرار است.

معنای این آیه پیوندی با حدیث «من عرف نفسه فقد عرف ربه» می‌یابد^۴؛ زیرا این حدیث به تناسب داشتن و مضاهای بودن نفس انسان و خداوند در ذات، صفات و افعال اشاره دارد (ملاصدرا، ۱۳۶۶ الف، ج ۳: ۳۹۳). پس خودآگاهی، چیزی نیست جز خداآگاهی و در نتیجه «خود»، فعال بودن حرکت شناختی در سیر کمالی الی‌الحق بوده که موجب شناخت حق است (به جهت شباهت انسان و حق) و از خود بیگانگی چیزی نیست جز همان استقلال نسبی‌ای که به سمت احساس نمودن استقلال مطلق در مقابل حق سوق و جهت پیدا کند. نحوه تعامل دو طرفه در فرآیند بیان شده این گونه می‌نماید که گویا داده‌های «خود» و «خدا» نمی‌توانند از یکدیگر اجتناب بیابند و هرگونه احساس احتراز یکی از دیگری موجب بیگانگی خواهد شد و نتیجه دوری از خود را نشان خواهد داد.

در این پژوهش «خودشناسایی» یا «خودآشنایی» دو تعبیری است که در مقابل «از خود بیگانگی» در نظر گرفته شده است که به عنوان یک امر پیش‌شامعرفتی، موجب دستیابی و رسیدن به حقیقت انسانی است، در مقابل اگر بین «خود» و «شناسایی» گسستگی روی بدهد، موجب فراهم آمدن مقدمات الیناسیون خواهد شد.^۵

روند نمای ذیل، به واضح شدن این مطلب کمک خواهد کرد:

فراموشی خداوند، نشناختن خود است، بر اساس این، عکس نقیض آن دقیقاً مفاد حدیث اشاره شده است؛ یعنی شناختن خود، شناختن خداوند است (جهت مطالعه بیشتر نک: ملاصدرا، ۱۳۶۰: ۱۶۳).

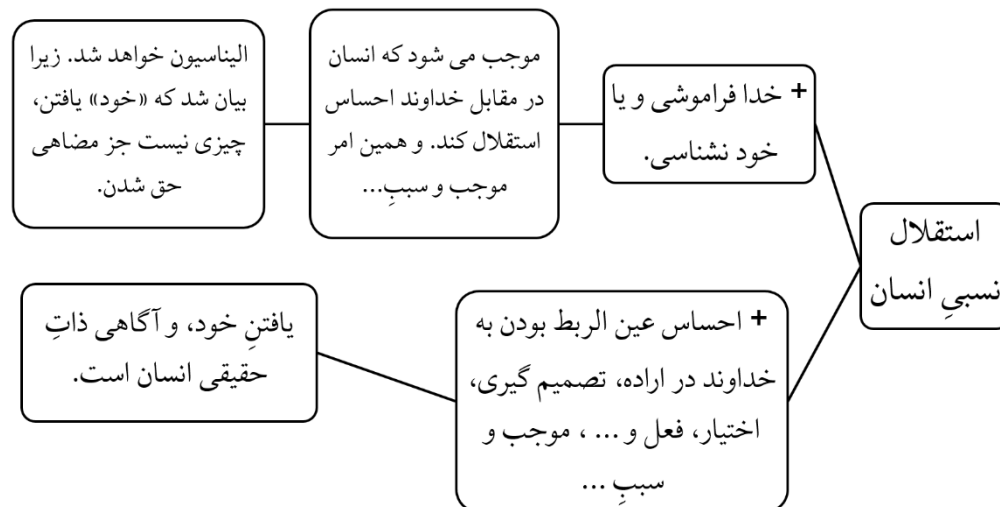
^۵ جهت مطالعه پیرامون مدل‌های از خود بیگانگی می‌توانید رجوع کنید به مقاله «ارائه مدل مفهومی برای «از خود بیگانگی مثبت»، مبتنی بر تحلیل هستی شناختی و معرفت شناختی از تبیین های فلاسفه و متفکران اسلامی» (رضائی، مهران، ۱۴۰۳) که در آن دو مدل [GPA] و [SPA]، الگوهای مفهومی و رویکردهای از خود بیگانگی‌اند که هرکدام تبیینات فلاسفه را درباره طرف مقابل از خود بیگانگی احصا می‌کنند.

^۱ سوره انفال، آیه ۱۷: «فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ ۚ وَمَا رَمَيْتُ إِذْ رَمَيْتُ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى ۚ وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءٌ حَسَنًا ۚ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»؛ سوره صافات، آیه ۹۸: «وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ».

^۲ سوره کهف، آیه ۲۹: «وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ ۚ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ».

^۳ سوره حشر، آیه ۱۹.

^۴ این حدیث عکس نقیض موافق مفهوم آیه اشاره شده است؛ در عکس نقیض صدق و کیف قضیه باقی می‌ماند (مظفر، ترجمه شیروانی، ج ۱: ۲۶۵)، در عین حال که محمول و موضوع جابه‌جا می‌شوند؛ به همین جهت صدق آیه، صدق حدیث را به همراه خواهد داشت. مفهوم آیه اشاره دارد که نشناختن و



اگر شناخت خود = دستیابی به «خود» انسانی (یعنی خداشناسی) باشد، پس خداشناسی = ازخودبیگانگی و خودشناختن است.
بر اساس این: من عرف نفسه فقد عرف ربه = فمن لم يعرف ربه لم يعرف نفسه.

۲،۲ تبیین نظریه ازخودبیگانگی مارکسیستی

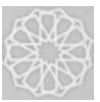
پس از گذار از تأملات فلسفی و دینی و تطبیق نگاری آن، کاربستی دیگر از این مسأله قابل استخراج است که مورد استفاده جامعه‌شناختی، اقتصاد - سیاسی قرار گرفته است. این کاربست جدید در مدل طبقه-بندی و تضادهای دیالکتیکی مارکسیستی معنا می‌یابد؛ کارل مارکس^۱ این مسأله را به نحوی دیگر در پایبست‌های علوم اجتماعی، مردم‌شناسی، اقتصاد سیاسی به کار می‌برد؛ او به «ازخودبیگانگی دینی» تعمیمی می‌دهد و در کنار خدای ساخته‌شده توسط انسان در نظریه فوئرباخ، خدایان و بت‌های دیگری را می‌افزاید؛ مثل خدای میهن، مالکیت، سرمایه و... (مطهری، ۱۴۰۲: ۱۰۹)، این‌ها نیز به نحوی خدایان ذهنی انسان‌اند که او را ازخودبیگانه می‌کنند.

در سنت‌های مارکسیستی - هگلی، مجموعه‌ای از پدیده‌های مختلف (مذهب، دین، مالکیت خصوصی، نیروی بازار و...) فیتش‌هایی (به‌عنوان نیروی طلسم‌کننده) خواهند بود که سرنوشت انسانی را تعیین خواهند کرد، گویا انسان در جهت کشش آنان به تسخیر درآمده است.^۲

او مدل کاربردی و عملی ازخودبیگانگی را نحوه‌ای از ابزار و یا ابزاری‌شدن ذات انسان در سیستم‌های طبقاتی - کاری معنا می‌کند (به لحاظ پیوند فلسفی و علمی این مسأله با اقتصاد سیاسی)؛ اساساً انسان کارگر در عینیت بخشی شی بیرونی و محصول کار، بخشی از عمل طبیعی تولید را برمی‌سازد (GIRAY, 2022, 1662)، باین حال هرگاه مکانیسم مادی کار و استیلای طبقه، انسان کارگر را از وجه حقیقی (هویت واقعی خلاقانه و ایده‌پردازانه) خود دور کند و تحت نیروی فراتر، تبدیل به ابزار سیستم و وسیله بورژوازی بگرداند، الیناسیون رخ داده است.

² The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Alienation.

¹ Karl Marx.



از جنس دیگری نموده است. این مدل به معنای دیگرپنداری به جای خودپنداری است.

بر اساس تحلیل این تعریف نمی‌توان حرکت، فعل و کنش ارادی و اختیاری را از انسان سلب نمود؛ زیرا اختیار انسانی پدیده پایدار، دائمی و پیچیده در انسان است، اما می‌توان گفت که در اینجا اراده و اختیار، توانایی شوریدن در مقابل جبر و دترمینیسم فاعل و عامل دیگری را از دست داده است؛ یعنی از فعل به انفعال رسیده است.

زندگی انسان از خودبیگانه به عنوان یک موجود منفعل، نقطه مقابل فعالیت خود او بوده که به دیگری تحویل داده است، انسان یک موجود نوعی است و در زندگی نوعی برخلاف حیوانات، براساس یک طبیعت غیر اندام‌وار زیست می‌کند؛ بر اساس این، طبیعت غیر اندام‌وار انسانی نسبت به طبیعت اندام‌وار حیوانی جهان‌شمول خواهد بود. انسان در الگوی کار، فعل و نتایج حاصل از تحلیل فلسفه کنش‌مندی، الینه گشته و از خود بیگانه می‌گردد و اساساً کار دیگری می‌شود، این روند اگر چه در اول بر عمل انسانی مؤثر بوده و آن را بیگانه می‌سازد؛ اما در نهایت زیست نوعی فرد تحویل داده شده، منوع همان فرد می‌شود (مارکس، ۱۳۸۷: ۱۴۱-۱۲۳).

۳ الیناسیون فلسفی در حکمت متعالیه و «دیگری شدن»

مبادی پایه حکمت متعالیه (اصالت و تشکیک وجود، حرکت جوهری و ...) می‌توانند به فهم معنای «دیگری شدن» کمک کنند. یکی مؤثرترین مبادی در مسأله الیناسیون نظریه حرکت جوهری است.

براساس الگوی حرکت، جوهر وجودی انسان امری سیال، مستمر و متبدل بوده (مطهری، ۱۴۰۰: ۱۹۷) و الیناسیون، کشش و میل «خود» به تحویل دیگری رفتن است. پس الینه‌شدن، تبدلات و تحولات جوهری مداوم در یک نمودار سیال است

انسان مبتنی بر اختیار، اراده، تصمیم، مسیر زندگی و تکامل و اشتداد و ضعف خود را، خود درست می‌کند، اما در این حالت (ازخودبیگانگی)، تعیین سرنوشت انسانی به دست دیگری رقم خواهد خورد، بر اساس این، نتیجه کار و سوددهی به نفع دیگری خواهد بود؛ به تعبیر مارکس، کارگر هرچه ثروت بیشتری تولید کند و تولیدش از نظر قدرت و اندازه افزایش یابد، فقیرتر می‌شود، کارگر هرچه کالاهای بیشتری خلق کند، خود به کالایی ارزان‌تر تبدیل می‌شود (Marx, 1959, 68).

چیزی که باعث به کار گرفته شدن هویت کارگر است، بخشی مربوط به خود کارگر و بخشی مربوط به عامل کارگر است، از جهتی که خود کارگر تن به ابزاری شدن داده است، نمایان‌گر سرکوب و حذف اراده خویشتن برای بازپس نگرفتن هویت واقعی است و همین حس انفعال، باب ورود وجود حاکم دیگری (عامل، مولد، صاحب کار یا طبقه) را گشوده و جهتی برای الینه‌شدن او خواهد شد.

۲،۳ تفسیر «دیگری شدن»

براساس تفسیری که از تطبیق‌نگاری مباحث گذشته از جمله نظر مارکس درباره الیناسیون ارائه شد، می‌توان تعریفی ساده و منسجم از «بیگانگی» ارائه داد که آن: تحویل هویت عینی و ذاتی، یعنی «خود» به دیگری است؛ به تعبیری الیناسیون، نوعی تهی‌شدن، خلأ وجودی و پرشدگی از وجود دیگری در انسان است. جوهر وجودی انسان براساس الگوی حرکت دائماً در حال شدن و تبدیل است، حال فرآیند «شدن» گاهی تحویل فرد بوده و گاهی تحویل و در اختیار دیگری رفتن است.^۱

در این تعبیر از مفهوم دیگری استفاده شده، تا نشان داده شود که هر ساحتی می‌تواند جایگزین انسان بشود. جایگزینی پدیده حاصل از نتیجه کنش‌های انسانی است و خود انسان است که دیگری را جایگزین خود کرده و خود را تبدیل به نوعی

^۱ جهت مطالعه بیشتر نک: دیالمه، ۱۳۹۹؛ مطهری، ۱۴۰۱؛



تعبیری که در یکی از تقسیمات علت فاعلی، یعنی فاعل بالتسخیر وجود دارد، چیزی شبیه به همین فرآیند بیان شده است؛ زیرا فاعل مسخر یا بالتسخیر، فاعلی است که وقتی فعلی به او مستند بشود به این حساب است که او و فعلش، مستند به فاعلی دیگر هستند (طباطبایی، ۱۳۸۷: ۱۲۴).

به عنوان مثال، انسان کارگر در نظام سرمایه‌داری، (که مارکس آن را نمونه‌ای از بیگانگی می‌داند) به جای حرکت اشتدادی، در یک فرآیند نزولی قرار می‌گیرد که از طریق آن، نفس او نه تنها از ذات حقیقی خویش دور می‌شود، بلکه حرکت او در جهان درونی و بیرونی‌اش نیز صرفاً توسعه کمیّت و کیفیت ابزاری برای دیگری است. این تحلیل نشان می‌دهد که از خودبیگانگی نه صرفاً یک پدیده اجتماعی، اقتصادی یا روان‌شناختی، بلکه یک مسأله فلسفی است که در دل حرکت جوهری قابل تبیین است که از آن می‌توان به الیناسیون فلسفی تعبیر نمود.

۴ الیناسیون فلسفی و مسأله حیات اخروی

انسان الینه‌شده در مکتب صدرایی همان انسانی است که اصطلاحاً دچار مسخ ملکوتی می‌شود. مسخ ملکوتی و باطنی، تبدیل درون انسان به صورت متناسب با ملکات اخذ شده براساس فعل انسانی است (همو، ۳۴۴) و نوعی «دیگری‌شدن» انسان است، استاد مطهری این گونه می‌نویسد^۱:

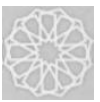
«اگر خصایص اخلاقی و روانی یک انسان خصایص و اخلاق یک درنده بود، خصایص و اخلاق یک بهیمه بود، او واقعاً مسخ شده است؛ یعنی روحش حقیقتاً مسخ و تبدیل به یک حیوان شده است. جسم خوک با روح او تناسب دارد و انسان ممکن است تمام خصلت‌هایش خصلت‌های خوک باشد. اگر انسانی این گونه باشد... در ملکوت واقعاً یک خوک است. پس انسان معیوب گاهی به مرحله انسان مسخ شده می‌رسد.»

(البته تبدیل جوهری غیر اشتدادی، در جهتی غیر از دست‌یابی به کمالات حقیقی نفس ناطقه). این مطلب نشان‌دهنده این است که انسان الینه‌شده و از خودبیگانه، دیگر انسان گذشته نیست و اساساً به غیر از خود تبدیل یافته است.

براساس مبانی حکمت متعالیه، تبدیل نقص به کمال و حرکت به سوی غایت، اشتداد در خودیت است و اگر جهت حرکت به دیگری میل کند، دیگر حرکت به خودیت نبوده و از خودبیگانگی و الیناسیون فلسفی خواهد بود (مطهری، ۱۳۷۸، ج ۴: ۵۱۶). از نگاه حکمت متعالیه، صور و مواد، در هر آن از آنات زمانیه در حال تحول جوهری و تسلسل متعاقب هستند؛ حرکت جوهری، صورت و ماده انسان را هدایت می‌کند (ملاصدرا، ۱۳۸۳: ۲۸۰)، اما هنگامی که این حرکت، به جای اشتداد و کمال، به سمت انحراف و استضعاف سوق داده شود، می‌توان گفت که فرد دچار بیگانگی از ذات خویش شده است.

انسان مستقل و از خودبیگانه نشده همان انسانی است که تحت پوشش قوه عاقله حرکت می‌کند، اما در حالت الیناسیون فلسفی انسان نه به واسطه «خود»، بلکه تحت تأثیر دیگری، تعریفی جدید پذیرفته و به دیگری محول خواهد شد. تأثیرات دیگری در انسان منجر به شکل‌گیری شخصیتی می‌شود که به طور مستقیم از داده‌ها و شرایط محیطی خود بوده است. فردی که در فضایی پر از خشونت، تبعیض، فقر، ظلم، سیستم طبقاتی، سرکوب و ... رشد می‌کند، به جای حرکت به سمت شکوفایی کمال، در مسیری از استضعاف و نقصان گام می‌گذارد که اساساً عامل آن ورود حیطة حکمرانی وجود دیگری در وجود او است. در مسأله از خودبیگانگی، فعل و فاعل الینه‌شده چیزی نیست جز موجودی که در طول تدبیر و تسخیر فاعل و فعل فاعل دیگری قرار گرفته است.

^۱ نک: مطهری، ۱۴۰۲، ۲۵.



مسخ ملکوتی در حیات اخروی نمود پیدا می‌کند؛ زیرا حیات اخروی انعکاس و بازتاب دنیا است، براساس این، دنیا محل «دیگری شدن» و الیناسیون خواهد بود که تجلی و نمودی جز در سرای آخرت ندارد.

اگر انسان برخلاف مسیر مستقیم انسانیت حرکت کند، در روز ظهور حق که باطن و سرایر او آشکار می‌شود، حقیقت و درون او ظهور می‌یابد (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ج ۵: ۱۴۴)؛ توضیح مطلب این است که انسان با هر فعلی که انجام می‌دهد، زمینه پیدایش ملکه‌ای را برای خود فراهم می‌سازد و هر ملکه با صورت متناسبش در آخرت تجلی می‌یابد (ملاصدرا، ۱۳۸۳: ۴۰۵).

انسانی که با وجود هویت انسانی مسخ بشود، بین وجود حقیقی‌اش (خود) و نسخه تبدیل

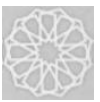
یافته‌اش به دیگری، تغایر و تمایزی ایجاد می‌شود که از فاصله و گسست آن دو، رنج و عذاب حاصل خواهد شد. یعنی انسان با حفظ هویت انسانی تبدیل را تجربه می‌کند (جوادی آملی، ۱۳۹۸، ج ۱۲: ۱۴۶).

بر اساس این، انسان از خود بیگانه در نگاه ملاصدرا، در هر تنوعی جایگاه و موقعیت خاص خود را می‌یابد که هر جایگاه با جایگاه دیگر متفاوت، مختلف و متمایز خواهد بود. انسان در اثر الیناسیون دچار بازتعریف خواهد شد؛ زیرا براساس الگوی حرکت و به واسطه ملکات، تبدیل به «دیگری» می‌شود. برای فهم بیشتر این مطلب به جدول ذیل توجه کنید:



انسان	تعریف	الیناسیون بواسطه	بازتعریف	صورت نوعی جدید و مسخ (الینه) شده
انسان A: انسانی که دارای ملکه نفسانی شجاعت است. (شجاعت مصداقی از جنبه‌های کمالی صادره، از قوه عاقله معتدله است). ^۱	انسان ناطق شجاع	افراطورزی و تهوّر، کبر، غرور	انسان متهوّر و متکبر	شیر ۲
انسان B: انسانی که در موقعیت علم، معرفت و آگاهی واقع شده است.	انسان ناطق عالم	جهل ناشی از عدم توجه و اثر ایدئولوژیک و معرفت گزاره‌های کاذب. عدم معرفت و تذکر	انسان جاهل و غافل	انسان کور ۳
انسان C: انسانی که دارای ملکه عفت است.	انسان ناطق عقیف	شهوت رانی	انسان شهوت ران	خوک ۴
انسان D: انسانی که دارای ملکه استقامت است.	انسان ناطق مقاوم و راسخ	سستی، غلبه، استعمار	انسان سست، غیر راسخ	-
انسان E: انسانی که دارای ملکه صبر، آرامش، وقار و سکینه است.	انسان ناطق آرام	غضب	انسان عصبانی	مار و گرگ ۵
انسان F: انسانی که دارای ملکه عدالت است.	انسان ناطق عادل	ظلم و ستمگری	انسان ظالم	حیوان درنده خو ۶
انسان G: انسانی که رو به اشتداد، تعالی و تکامل روحی است.	انسان ناطق متعالی	سقوط، استضعاف، نقص، تعلق به ماده	انسان ماتریالیست و ماده‌پرست	منکوس الرأس ۷

^۱ طباطبایی، ۱۳۸۶، ج ۲: ۴۷۳.^۲ سجادی، ۱۳۷۹: ۱۶۶.^۳ سهروردی، ۱۳۷۲، ج ۳: ۱۷۴؛ ملاصدرا، ۱۳۶۰: ۱۵.^۴ اخوان الصفا، ۱۳۸۷: ۱۱۸.^۵ ملاصدرا، ۱۳۴۱: ۵۹-۵۸.^۶ رضا نژاد، ۱۳۸۷، ج ۲: ۱۰۴۴-۱۰۴۳.^۷ جوادی آملی، ۱۳۹۸، ج ۱۲: ۱۶۰.



انسان H: انسان که دارای هویت استقلالی بوده و تابع و برده کسی در سیستم اجتماعی نیست.	انسان ناطق مستقل	ماشینیسیم، ابزار کار شدن	انسان ماشینی و مکانیکی	انسان ماشینی ^۱
انسان I: انسان تکساحتی، معتدل، غیر مرگب از ملکات رذیله و غیر متناسب با وجود حقیقی انسانی	انسان معتدل	ترکیب انواع، ملکات، صفات و رذائل	انسان مرگب	صورت ترکیبی موحش و دهشتناک ^۲

و لاحق متفاوت خواهند بود، مگر در حرکات یکنواخت که جز سابق و لاحق متساوی الاجزاء و التعاريف باشند.

تعاریف و حدود منطقی، به اندازه گیری ماهیت کمک می کنند، باین حال برای انسان، براساس حرکت جوهری و توسعه طیفی - طبقاتی - تشکیکی، حد معینی نمی توان مشخص نمود، بلکه تنها می توان یک ظرفیت کشیده شده بالقوه لحاظ کرد که در هر لحظه، براساس تبدیل مداوم و سیالیت پیوسته، تعریفی جدید را کسب می کند.

براساس آنچه که در رابطه ماده - صورت و جنس - فصل تقریر می شود، می توان مدلی دیگر از بازتعریفات پیوسته ارائه داد. هر شی و یا به تعبیری بهتر هر جسمی در خارج مرکب از ماده و صورت است و همان ماده و صورت در تحلیل ذهنی و انتزاعی تعبیر به جنس و فصل می شوند؛ یعنی جنس از ماده انتزاع شده و فصل از صورت انتزاع می شود (همو، ۱۳۷۶، ج ۱۱: ۴۶۹-۴۶۸)؛ بنابراین تفاوت میان ماده و صورت با جنس و فصل فقط به اعتبار لا بشرط بودن و بشرط لا بودن است؛ یعنی اگر لا بشرط از حمل اعتبار شوند، جنس و فصل حقیقی خواهند بود و اگر بشرط لا اخذ شوند ماده و صورت خواهند بود (دینانی، ۱۳۸۰، ج ۱: ۱۱۰).

بر اساس این، فصولی که ماهیت را متمایز می سازند، متحد با صورت آن ماهیت در خارج اند؛

در این جدول فرآیند پنج مرحله ای تبدیل هویت های قابل فرض انسانی قابل مشاهده است؛ هر انسان در جهت حرکتی خاص هویتی جدید را کسب می کند و خود را به دیگری تحویل می دهد. در مسیر تحویل دهی، عامل های واسطی بیان شد که موجب الینه شدن انسان شده و در بازتعریفی جدید، هویت برساخته او را بیان می کنند.

۴/۱ نظریه بازتعریفات پیوسته

یکی از نتایج قابل توجه و مسأله مستخرج از مسأله الیناسیون فلسفی + حرکت جوهری، بازتعریفات لحظه به لحظه انسان است. اساساً تفاوت حکمت متعالیه با مکاتب قبل از آن، درنگریستن طیفی به ساحت انسانی است؛ زیرا موقعیت انسانی و هویت انسانی، وابسته به «آن» است.

«آن» حد مشترک میان دو طرف زمانی است؛ یعنی اگر بتوان لحظه ای را در زمان به عنوان یک کمیت متصل غیر قار الذات توهم نمود، همان نقطه متوهم «آن» خواهد بود. بر پایه این، زمان، کیفیت بازسازی شده از آنات مختلف است (مطهری، ۱۳۷۶، ج ۱۲: ۳۳۰). از جهتی دیگر زمان مقدار حرکت بوده و حرکت جوهری انسانی پیچیده در آنات متعدد و زمان های مختلف است؛ پس در هر «آن» تعریفی جدید از هویت انسان صادر خواهد شد؛ زیرا مفروض اساسی حرکت، کمال اشتدادی و یا نقصی تضعفی است و در این صورت، صور و کیفیات سابق

^۱ دیالمه، ۱۳۹۹: ۱۶.

^۲ خمینی، ۱۳۸۰: ۱۵.



جسمی را نیز تحت تأثیر تبدلات صور نوعیه مورد تغییر قرار خواهد داد.

هر موجود متحرک و جسمانی، از ماده و صورت ترکیب یافته است (ملاصدرا، ۱۳۸۰: ۳۵۶؛ همو، ۱۳۸۳: ۱۲۶). جوهر جسمانی که از این دو عنصر تشکیل شده، در نمود عینی خود ترکیبی اتحادی دارد (لاهیجی، ۱۳۸۶: ۲۴۲). از آنجاکه جوهر واجد حرکت، دگرگونی‌ها و تغییرات است و در عین حال به‌عنوان موضوع اعراض عمل می‌کند، بر حرکت، دگرگونی‌ها و تغییرات عرضی نیز تأثیر می‌گذارد؛ زیرا اعراض همواره به موضوع خود، یعنی جوهر وابسته‌اند. بر اساس این، کیفیت سیال جوهری، موجد کیفیت سیال عرضی خواهد بود و در نتیجه اعراض جسمانی و کالبد بدنی انسان دچار دگرگونی خواهد گشت.

به‌عنوان مثال فرض کنیم که کارگری به‌عنوان بخشی از یک خط تولید، نقش خاصی ایفا می‌کند، این کارگر به‌صورت تدریجی، چه از نظر عملکرد جسمانی و کسب صورت نوعیه متناسب در تعامل با محیط کار و قوای نفسانی به‌عنوان ابزار کار شدن و چه از نظر اعراض جسمانی به چیزی شبیه به یک چرخ‌دنده در ماشین بزرگ صنعتی تبدیل می‌شود.

در این حالت، جسم و حتی عوارض جسمی او به شکل ابزار مکانیکی عمل می‌کند، درواقع حقیقت او تبدیل به یک چرخ‌دنده شده است. فرآیند بیان‌شده ویژگی سیستم مادی است؛ یعنی اساساً حرکت در عالم طبیعت، عامل تبدیل موجودات به یکدیگر خواهد بود؛ زیرا هر چیزی تحت شرایط خاص می‌تواند با واسطه به چیزی دیگر تبدیل بشود (مصباح یزدی، ۱۳۶۶، ج ۲: ۲۳۶)، به تعبیر دیگر هر ماده‌ای امکان دو صورت قریب و بعید را داراست؛ یعنی گاهی امکان آمادگی کامل دارد (صورت قریب: مثل ماده سیب برای صورت سیب)، گاهی با پذیرش صورت‌های دیگر به صورت بعید می‌رسد (مثل ماده

بنابراین براساس الگوی حرکت، یک شیء دائماً تحت تبدیلات و تغییرات قرار خواهد گرفت و صورت‌ها به‌طور پیوسته و با تعاقب بر هیولی وارد خواهند شد (لبس بعد از لبس) (ملاصدرا، ۱۳۸۳: ۱۳۹)؛ پس حرکت مداوم، برساننده صور متعاقب بار شونده است و این فرآیند در انتزاعی عقلی موجب بر ساخت فصول پیوسته و در نتیجه بازتعریفات پیوسته خواهد بود.

انسان برخلاف انواع دیگر حیوان، فعلیت ثابت و پایداری نیست تا تعریفی ثابت بپذیرد؛ بلکه کششی بین بالقوه‌بودن و بالفعل‌بودن است؛ (یعنی خودش جنسی برای برسانندگی انواع خواهد بود)^۱ بر اساس این، کیفیتی ثابت در سلسله کلیات خمس نخواهد داشت، بلکه بساط آن برچیده خواهد شد؛ زیرا در این باره تفاوتی بین جنس و نوع نخواهد بود، مگر به تفاوت تشکیکی (مطهری، ۱۳۷۶، ج ۷: ۲۸۹) که با فرض تبدل صور و فصول، یک کیفیت سیال و طیفی در تعاریف احتمالی نامشخص خواهد داشت.

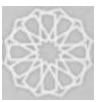
۴،۲ اثر الیناسیون بر تبدل اعراض

یکی از نتایج مستخرج از الیناسیون فلسفی، تنوع و تبدیل‌یافتن اعراض وجودی است. الیناسیون تنها مؤثر در تبدلات و تحویلات جوهری انسان نیست؛ بلکه در این چارچوب، می‌توان به تأثیر آن بر اعراض وجودی انسان نیز توجه کرد؛ برای مثال، تغییرات بدنی ناشی از کار، تغذیه ناکافی، نویزهای محیط کار بر بافتارهای عصبی - بدنی و فشارهای روانی می‌تواند در الیناسیون و تبدیل‌شدن عرضی فرد اثر بگذارد.

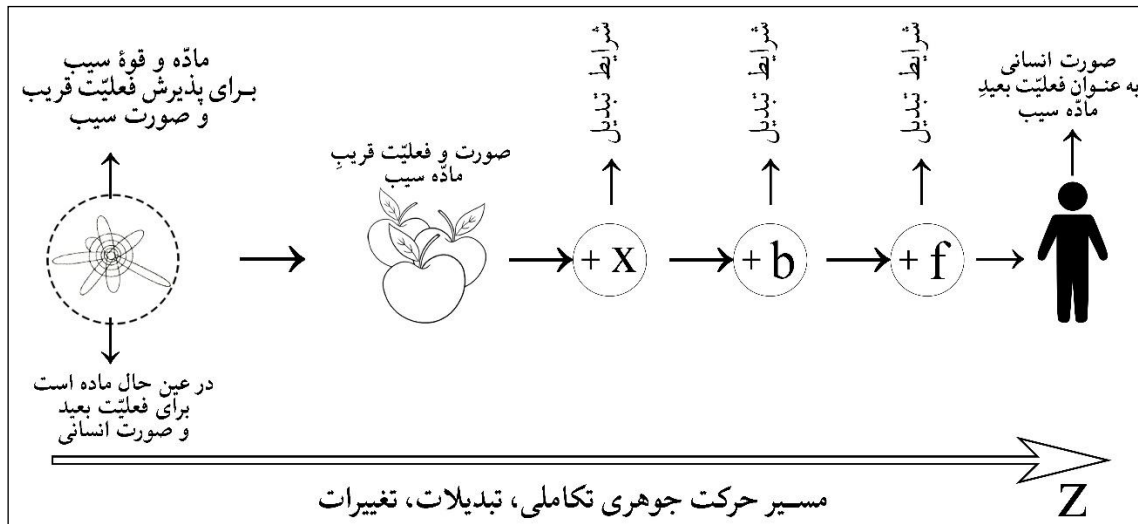
آن چیزی که تا به حال پیرامون آن صحبت شد، تبدیل صور نوعیه (صورتی که شیئیت شیء به آن است) بار شده بر ماده انسانی، ناظر به جوهر انسانی بود، هرچند که جسم کالبدی انسانی شکلی یگانه و ثابت داشته باشد، اما از آنجایی که حرکت جوهری یک حرکت سیال است، مروراً اعراض

۵۳۷؛ همو، ۱۳۶۸، ج ۹: ۲۲۵؛ همو، ۱۳۶۶، ج ۷: ۴۳۱؛ همو، ۱۳۸۲، ج ۲: ۷۵۷.

^۱ جهت مطالعه بیشتر پیرامون جنسی‌بودن انسان و تکرر نوعی نفوس انسانی نک: ملاصدرا، ۱۳۶۰: ۱۸۸؛ همو، ۱۳۶۳.



سیب برای صورت انسان (مطهری، ۱۳۷۶، ج ۷:
(۷۴۰).



و براساس حرکت جوهری، به صورت انسانی و فعلیت بعید خودش می‌رسد.

بر اساس این، قابلیت بالقوه انسان به عنوان عصاره و خلاصه همه عالم (خمینی، ۱۳۸۵: ۷۲) این است که می‌تواند تحت شرایط خاص به کلیه اشیاء عالم وجود مبدل گردد؛ اساساً پیش از انسان، این خاصیت ماده است که می‌تواند چیز دیگر بشود (طباطبایی، ۱۴۰۲، ج ۴: ۱۶۴) و شرط آن استعداد و امکان دستیابی به آن چیز است.

در مدل مفهومی بالا، روند حرکت هستی براساس الگوهای تکاملی نگارش شده است؛ تشریح مطلب به این صورت است که ماده اولیه و نطفه سیب، صورتی را می‌پذیرد که نسبت به آن امکان آمادگی و استعداد کامل را دارد؛ در این حالت، آن صورت و فعلیت برای ماده سیب، یک حالت قریب است. اما ماده و یا صورت سیب در شرایط تبدی $+x$ ، $+b$ ، $+f$ ؛ یعنی شرایطی که آرام آرام ماده سیب را به صورت‌های بعید برساند که اموری جدید را بپذیرد (شرایطی که در روند حرکت هستی ایجاد می‌شود)





در این حالت نفس کارگر که در اصل باید متوجه کمالات و جنبه تعالی انسانی و اشتدادهای وجودی باشد، به علت محدودیت‌های محیطی و کاری، به چیزی تقلیل می‌یابد که تنها در راستای تولید و کار است. هویت نفسانی او که ذاتاً متعلق به جنبه ناطقیت است، در راستای عملکرد جسمانی او محدود شده و به صورت نوعیه‌ای جدید، تبدیل به چرخ‌دنده‌ای در یک ماشین بزرگ می‌شود.

۵ الیناسیون در هنر

یکی از پیشنهادات برای فهم خلاقانه پیرامون این مسأله (پیوند مسأله اعراض و الیناسیون)، تماشای فیلم مترو پلیس^۱ است؛ این فیلم به کارگردانی فریتز لانگ^۲، یکی از آثار اکسپرسیونیستی آلمانی^۳، علمی-تخیلی سینمای صامت است که به درستی مرتبط با این بخش پژوهش، به مسأله الیناسیون انسانی (انسان ماشین) و تبدیل انسان به ابزار در دوران صنعتی اشاره می‌کند.

داستان فیلم در آینده‌ای دیستوپیایی^۴ روایت می‌شود؛ شهری که به دو بخش کاملاً مجزا تقسیم شده است؛ در بخشی از شهر طبقه کارگر و رنجبرانی‌اند که در اعماق زمین زندگی کرده و کار می‌کند و در بخشی دیگر اشراف‌زاده‌هایی هستند که در رفاه و آسایش بر شهر حکومت دارند. کارگران گویا به صورت‌هایی مسخ‌شده براساس ریتم ابزار صنعتی و کارخانه‌ای، درست به مثابه یک سیستم فلزی و صنعتی رفتار می‌کنند، گویا مجموعه‌ای از قطعات انسانی‌اند که در مکانیسم چرخ‌دنده‌های یک ماشین بزرگ تولید صنعتی هضم شده‌اند.

براساس تحلیل ارائه‌شده، صورت نوعی، جسم، بدن، اعراض جسمانی و کالبد یک کارگر به‌طور مداوم تحت تأثیر عادت به حرکات تکراری بدون انعطاف قرار می‌گیرد. این عادت‌ها به گونه‌ای عمل می‌کنند که عضلات، حالت‌های بدنی، رنگ پوست، مدل‌جا-به‌جایی استخوان‌ها در مفاصل و حتی سیستم عصبی و واکنشی او به‌تدریج برای انجام یک حرکت خاص مکانیزه می‌شوند. در این وضعیت با گذر زمان پوست او ضخیم‌تر می‌شود، رنگ بدنش تغییر می‌کند و حتی ریتم تنفسی، عملکرد قلب، چشم‌ها، زبان، شنیدار، لامسه و حساسیت به درد نیز کاهش یافته و دچار دگرگونی می‌شوند.

این تغییرات جسمانی به نوعی گویای سخت جسم شدن او هستند، به‌طوری‌که به‌تدریج کالبد انسانی او به یک جسم عنصری، نظیر چرخ‌دنده فلزی، شباهت پیدا می‌کند و در حقیقت تبدیل به آن می‌شود. در جهت پیشنهاد می‌توان این رویکرد را با کلیدواژه‌های «انسان ماشین»، «ماشین‌وارگی انسانی» و... معرفی و تبیین نمود.

وجه دیگر تشابه دو عنصر بیان شده، پیرامون مسائل استهلاک، تخریب، تعویض‌پذیری، شکستگی و کاهش کیفیت است که در هر دو مورد کارگر و چرخ‌دنده فلزی صدق می‌کند؛ به این صورت که در فرض امور یادشده، هر دو عنصر با قطعه‌ای سالم و جدید جایگزین خواهند شد؛ زیرا انسان کارگر تفاوتی با چرخ‌دنده و قطعه فلزی یک سیستم نخواهد داشت.

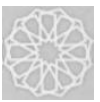
تغییرات جسمانی شبیه به تغییرات یک ابزار مکانیکی در پاسخ به فشار و نیازهای محیطی است.

^۴ دیستوپیا Dystopia مکان یا وضعیتی خیالی است که در آن همه چیز تا حد امکان بد است، این واژه بر ساخته‌ای متضاد در مقابل واژه اتوپیا است. جهت مطالعه بیشتر نک: (Moldez et al, ۲۰۲۴, ۷۷-۸۶).

^۱ Metropolis, 1927.

^۲ Fritz Lang.

^۳ German expressionist cinema.

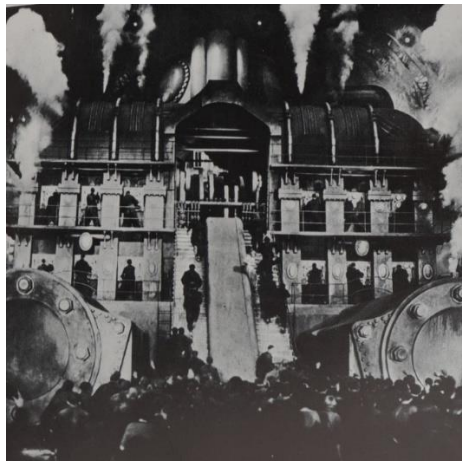


یکنواخت در عالم طبیعت تلقی شود، بلکه اثر این زیست به جهان ملکوتی، باطنی و حیات اخروی او نیز کشیده خواهد شد.

موجوداتی که حرکت جوهری کمالی و قهری ندارند و زیستی یکنواخت و ابزاری دارند، ممکن است در حیات اخروی نه بهشتی باشند و نه جهنمی (خمینی، ۱۳۸۱، ج ۳: ۴۷۸)، در این صورت، جایگاه سوم متناسبی در ادامه روند حیات برای آن‌ها فرض می‌شود. این امکان وجود دارد که چنین موجوداتی در آخرت جایگاهی متفاوت یا سوم داشته باشند؛ زیرا انسانی که نه به سوی کمال حرکت می‌کند و نه حرکتی تنزلی، تضعیفی یا قهری دارد، بلکه زیستی تکراری و ابزار گونه دارد، در آخرت نیز متناسب با این ویژگی، در جایگاهی سوم یا متفاوت قرار خواهد گرفت.

این تصویر یک پلان از سکانس تعویض شیفت کارگران است که گویا صرفاً قطعه صنعتی‌ای با قطعه صنعتی دیگر جابه‌جا می‌شود. حرکات آن‌ها همچون قطعات موجود در یک خط مونتاژ، بدون اراده و مستقل از هویت حقیقی، به‌طور خودکار و تابع فرآیندهای مکانیکی انجام می‌شود (شبیه به تحرک پله‌ای و گسسته ربات‌ها). اساساً آن‌ها به اجزای کوچک و بی‌جان یک سیستم تولیدی تبدیل می‌شوند.

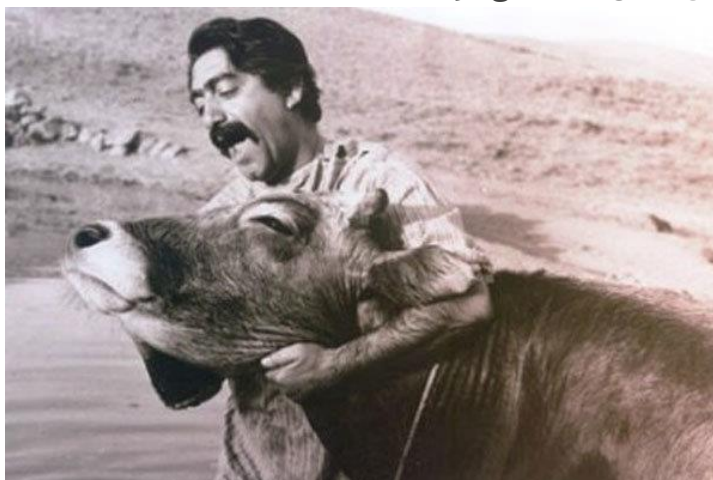
از آنجایی که ظاهر آخرت، همان باطن دنیاست (مطهری، ۱۳۷۶، ج ۱۳: ۳۰۶)، شیوه زیست ظاهری انسان ماشینی، به‌عنوان موجودی بیگانه‌شده (الینه‌شده) و تبدیل‌شده به یک قطعه مکانیکی و ابزاری، صرفاً نمود دنیوی ندارد، این‌گونه نیست که حرکت زیستی او الزاماً یک حرکت متساوی‌الاجزاء و





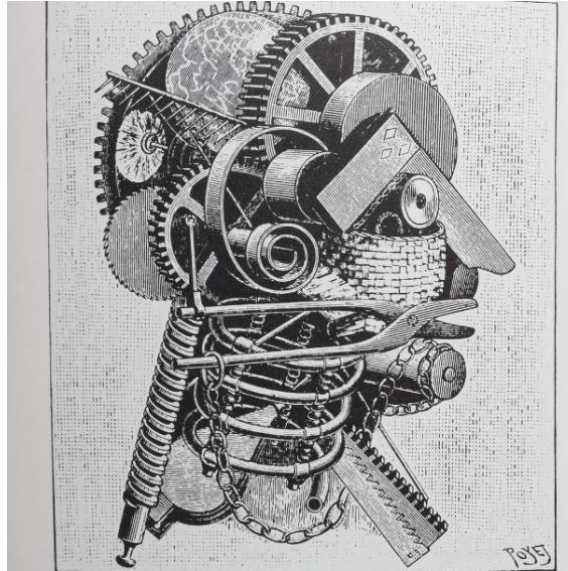
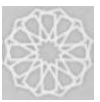
بلکه یک فرآیند طبیعی - فلسفی و واقعی است که براساس پیوند حرکت جوهری، الیناسیون و مسألهٔ اعراض تبیین شده است.

در یکی دیگر از آثار سینمایی ایرانی، یعنی فیلم «گاو»، به الیناسیون اشاره شده است. این اثر روایت انسانی است که به واسطهٔ عشق شدید به گاوش، دچار مسخ و استحالهٔ وجودی می‌شود (غلامعلی و شیخ مهدی، ۱۳۹۱: ۲۹). فیلم «گاو» روایت‌گر لحظه‌ای از دل‌باختگی عمیق و «دیگری شدن» کاراکتر اصلی (مش حسن) است که با ازدست‌دادن گاو، «خود» گاو می‌شود؛ به گونه‌ای که اعراض وجودی‌اش همان اعراض حیوان است، مثل صدا، رفتار و حرکات گاوگونه.



تصاویر بالا همان وجه تشابه و تبدیل انسان را به یک شیء صنعتی نشان می‌دهند، کما اینکه بیان شد، این موقعیت در جایی است که تغییرات اعراض بدنی و جسمانی معنا یافته و شکل می‌گیرد؛ زیرا هویت جدید، نشان‌گر بازتعریف انسان در قالب وجود نوع جدیدی است که در آن هضم شده است. باین‌حال بنا بر فرضیهٔ مطرح‌شده، افراد در سطح کالبدی و اعراض جسمی نیز تبدیلی جدید می‌یابند که ناشی از تغییر در صورت نوعی و ساحات درونی و روانی آنان است.

در این حالت انسان و ابزار «یکی» می‌شود، گویا انسانی چرخ‌دنده شده است. لازم به توضیح این نکته است که اساساً در این تعبیر از شمایل و عناصر قصه‌گون و استعاره‌ای سخن گفته نمی‌شود؛



۶ نتیجه گیری

در این پژوهش تلاشی در جهت برآوردن الگویی جامع برای تحلیل تطبیقی مسأله ازخودیگانگی «الیناسیون» انجام گرفت. «ازخودیگانگی» هدف معنایی و مصداقی واحدی می یابد که در خلاصه ترین حالت، براساس تحلیل تطبیقی مکاتب مختلف، چیزی جز تحویل انسان به دیگری نیست (یعنی دیگری شدن)؛ اساساً اگر چه الگوی جامع شناخت، انسان را از زوایای مختلفی می نگرد؛ اما در نهایت هرکدام از این مکاتب، «خود» را همان حقیقت واقعی انسانی و غیر «خود» شدن را دوری از حقیقت - تحویل دیگری شدن - می دانند؛ با این تفاوت مهم که در مکتب الهیاتی- فلسفی، حقیقت انسان و یا دورشدن انسان از حقیقت «خود»، نمود و بازتابی در - حیات اخروی - خواهد یافت.

نظریاتی که در این مقاله تحلیل شده اند، مستخرج از مکتب الهی- دینی قرآن و احادیث، فلسفه اسلامی و مکتب حکمت متعالیه و نظریات انسان شناختی فلاسفه غرب با رویکرد جامعه- شناسانه، روان شناسانه و ... اند.

تصویر بالا نمودی دیگر در تشریح این مسأله دارد، تصویر نشان داده شده برداشتی انتزاعی از هویت مغزی- شکلی یک مخترع است؛ اما در جهتی اشاره- کننده به وضعیت انسان الینه شده نیز می باشد. در این موقعیت ادراکات حسی و احساسات، علم حضوری به ساحات نفسی - مغزی و بدنی تخریب- شده و آلترناتیوی^۱ از وجود دیگری در او هویدا خواهد شد.

در این حالت قوای خمسه و گره های عصبی رساننده پیام در آن و ... از لایه های ارتباطی تجربی، معطوف به آگاهی «خود» نیست بلکه «دیگری» راهبر هویت فرد است، «دیگری» یک هویت ثالثی است که نه فرد سابق است، نه وجود لاحق که در او است؛ بلکه گویا یک انسان جدید از آمیختگی روانی، وجودی، نوعی و ماهوی است که از یک فاعل و قابل پدید آمده است. در پروسه الیناسیون اشیاء به یکدیگر تبدیل می یابند. پس به همین دلیل است که ابزاری زیستن موجب ابزاری شدن فرد است؛ یعنی زیست، تکرار، ملکه سازی جوهری و سپس عرضی، در تشابه با شی خاص مساوی است با «شدن».

¹ Alternative.

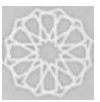


فلسفه به ساحت علوم اجتماعی توسط مارکس انجام گرفت، او با طرح اقتصاد سیاسی، طبقاتی نگرستن و نگاه ماتریالیستی به حرکت و انسان تاریخی، تحویل «خود» را، مسخرشدن طبقه کارگری به دست مالکیت، سرمایه و بت‌های جدید می‌داند که فتیش‌های جهان جدیداند.

این پژوهش دارای نوآوری‌ها و طرح کلیدواژه‌های خاص است، ازجمله نوآوری‌های آن ارائه نظریه بازتعریفات متعاقب، در نگاه طیفی حکمت متعالیه به انسان است که براساس مدل‌های الیناسیون و حرکت عمل می‌کند، نوآوری دیگر مربوط به اثر تبدل جوهری به تبدل اعراض است که احتمال تبدل-یافتگی انسان را در ساحتی وجودی و حتی بدنی، به موجودات دیگر مطرح می‌کند. یکی دیگر از نوآوری‌های نظری طرح مسأله استقلال نسبی است که تا حدودی رابطه اختیار الهی - انسانی را شفاف می‌کند.

قرآن کریم و احادیث بازنمایی حقیقت انسان را در گرو خودشناسی و خداشناسی می‌دانند و فاصله-گیری هرکدام از دیگری، موجب الینه‌شدن یا «ازخودبیگانه» شدن است؛ بر اساس این، انسان یا «خودآشناست» و یا «ازخودبیگانه» است. حکمت متعالیه نیز در تأیید حکمت قرآنی، الینه‌شدن را در براساس مبادی خود (به‌ویژه حرکت جوهری) به-صورت تبدل ساحت وجودی می‌داند؛ الیناسیون در حکمت متعالیه، براساس الگوی حرکت و اثر افعال در نفس عمل می‌کند و «دیگری شدن» همان تنوع وجودی و حرکت تضعفی و غیر اشتدادی است که بازتابی اخروی خاص، براساس ملکات متناسب می‌یابد.

در مقابل، هگل فضایی روحمند و متعالی را برای «خود» انسانی تلقی می‌کند که فاصله‌گرفتن و دست‌نیافتن به آن را الیناسیون می‌داند. شاید یکی از مهم‌ترین تحلیل‌ها و عبوردادن این مسأله از



منابع

قرآن کریم

ابراهیمی دینانی، غلامحسین، ۱۳۸۰، قواعد کلی فلسفی در فلسفه اسلامی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

اخوان الصفا، ۱۳۸۷، مجمل الحکمة. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۸۹، تسنیم، قم: مرکز نشر اسراء.

جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۹۸، تفسیر موضوعی قرآن، قم: مرکز نشر اسراء.

خمینی، روح الله، ۱۳۸۰، شرح چهل حدیث، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س).

خمینی، روح الله، ۱۳۸۱، تقریرات فلسفه، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س).

خمینی، روح الله، ۱۳۸۵، انسان شناسی، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س).

دیالمه، عبدالحمید، ۱۳۹۹، از خودبیگانگی جامعه (الیناسیون)، قم: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها، دفتر نشر معارف.

رضا نژاد، غلامحسین، ۱۳۸۷، مشاهد الالهیه، قم: آیت اشراق.

رضائی، مهران، ۱۳۹۸، بررسی ارتباط میان «ازخودبیگانگی مثبت» و مسأله فنا در آثار عرفانی - حکمی اسلامی، نشریه الهیات قرآنی، ۶، ۴۷-۶۷.

رضائی، مهران، ۱۴۰۳، ارائه مدل مفهومی برای «ازخودبیگانگی مثبت»، مبتنی بر تحلیل

هستی شناختی و معرفت شناختی از تبیین های فلسفه و متفکران اسلامی، نشریه تأملات فلسفی.

<https://doi.org/10.30470/phm.2024.2011583.2442>

سجادی، جعفر، ۱۳۷۹، فرهنگ اصطلاحات فلسفی ملاصدرا، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات.

سهروردی، یحیی بن حبش، ۱۳۷۲، مجموعه مصنفات شیخ اشراق، تهران: وزارت فرهنگ و آموزش عالی. مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

طباطبایی، محمد حسین، ۱۳۸۶، نهاده الحکمة، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).

طباطبایی، محمد حسین، ۱۳۸۷، آغاز فلسفه، قم: بوستان کتاب قم (انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم).

طباطبایی، محمد حسین، ۱۴۰۲، اصول فلسفه و روش رئالیسم، تهران: صدرا.

غلامعلی، اسدالله، شیخ مهدی، علی، ۱۳۹۱، تأثیر روایت مدرن بر موج نوی سینمای ایران (مورد کاوی: فیلم های گاو و شازده احتجاب)، نشریه هنرهای زیبا - هنرهای نمایشی و موسیقی، (۱۷)، ۲، ۳۴-۲۵.

<https://doi:10.22059/jfadram.2013.30301>

لاهیجی، محمد جعفر، ۱۳۸۶، شرح المشاعر ملاصدرا، قم: بوستان کتاب.

مارکس، کارل، ترجمه حسن مرتضوی، ۱۳۷۷، دست نوشته های اقتصادی و فلسفی ۱۸۴۴، تهران: آگاه.



ملاصدرا، ۱۳۴۱، عرشیه، اصفهان: دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

ملاصدرا، ۱۳۶۰، أسرار الآیات، تهران: انجمن اسلامی حکمت و فلسفه ایران.

ملاصدرا، ۱۳۶۳، مفاتیح الغیب، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، انجمن اسلامی حکمت و فلسفه ایران.

ملاصدرا، ۱۳۶۶ الف، شرح اصول کافی، تهران: وزارت فرهنگ و آموزش عالی، موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

ملاصدرا، ۱۳۶۶ ب، تفسیر القرآن الکریم، قم: بیدار.

ملاصدرا، ۱۳۶۸، الحکمة المتعالیة فی الأسفار العقلیة الأربعة، قم: مکتبة المصطفوی.

ملاصدرا، ۱۳۸۰، ترجمه مبدأ و معاد، قم: دانشگاه قم، انتشارات اشراق.

ملاصدرا، ۱۳۸۲، شرح و تعلیقه صدر المتالیهین بر الهیات شفا، تهران: بنیاد حکمت اسلامی صدا.

ملاصدرا، ۱۳۸۳، ترجمه و تفسیر الشواهد الربوبیة، تهران: صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، انتشارات سروش.

Giray, G. (2022), "The foundations of Marx's theory of alienation: "Marx's critique of his predecessors and alienated labour". Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24 (4),

<https://doi.org/10.16953/de-usosbil.1182181>.

Hegel, G, W, F. (2018), Georg Wilhelm Friedrich Hegel: The Phenomenology of Spirit, Cambridge :University Printing House.

محقق داماد، سید مصطفی، ۱۳۷۳، ازخودبیگانگی و بازگشت بخدا، دوماهنامه کلمه دانشجو، ۱۱، ۷۴-۷۰.

مصباح یزدی، محمد تقی، ۱۳۶۶، آموزش فلسفه، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، معاونت فرهنگی.

مصباح یزدی، محمد تقی، ۱۳۷۵، دروس فلسفه، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

مظفر، محمد رضا، ۱۳۸۴، منطق، ترجمه و اضافات علی شیروانی، تهران: موسسه انتشارات دارالعلم.

مطهری، مرتضی، ۱۳۷۶، مجموعه آثار استاد شهید مطهری، تهران: صدا.

مطهری، مرتضی، ۱۳۷۸، یادداشت‌های استاد مطهری، تهران: صدا.

مطهری، مرتضی، ۱۴۰۰، مقالات فلسفی، تهران: صدا.

مطهری، مرتضی، ۱۴۰۲، نقدی بر مارکسیسم، تهران: صدا.

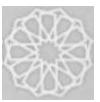
مطهری، مرتضی، ۱۴۰۲، انسان کامل، تهران: صدا.

مطهری، مرتضی، ۱۴۰۲، فطرت، تهران: صدا.

Marx, k. (1959), Economic and Philosophic Manuscripts of 1844, Moscow: Progress Publishers.

Moldez, Raul G, & Zeb, Alam, & Kawabata, Takako, & Sultan, Ausima. (2023), "Dystopian Literature in the 21st Century: Themes, Trends and Sociopolitical Reflections". Harf-o-Sukhan, 7(4).

Musto, M. (2010), "Revisiting Marx's Concept of Alienation". Socialism and Democracy, 24(3),



<https://DOI:10.1080/08854300.2010.544075>.

The Stanford Encyclopedia of Philosophy.
(2022), Alienation,

<https://plato.stanford.edu/entries/alienation/>.